

Korhecz Papp Zsuzsanna Paulus Antonius Senser (1716–1758) pécsi festő művei a Bácskában

A cikket hálából Prokopp Máriának ajánlom, akinek írásai ihlető forrásai alkotómunkámnak, aki önzetlenül, szellemi és fizikai frissességének teljében segített Stettner Sebestyén (1699–1758) budai festőt kutató munkámban, és aki a bácsi ferences templom középkori freskóiról írt tanulmányával a délvidéki művészettörténet régi adósságát törlesztette.

A bácsi Nagyboldogasszony ferences templom Páduai Szent Antal mellékoltárát 1753-ban emelték, valószínűleg akkor készülhetett az oltárkép (1. kép) és az alatta lévő ülőalakos Szent Vendel festmény (2. kép),¹ melyeket Paulus Antonius Senser (Szenzer Pál, Sencer) pécsi festő festett. A több átalakítást megélt Szent Rókus festmény (3. kép), melyet szintén a pécsi Pál festőnek, vagy műhelyének tulajdonít a legújabb művészettörténet kutatás, 1864-ben Anton Krieg apatini aranyozó, márványozó és asztalosmester jóvoltából került a templomba.² E két művet 2006–2007. év folyamán a bácsi hívek és a zágrábi székhelyű ferences rendtartomány jóvoltából sikerült restaurálni. A harmadik Szent Vendelt (4. kép) ábrázoló művet, mely eredetileg az első apatini templom mellékoltárképe lehetett, szintén e műhelyből származtatja az alkotót kutató Dr. Mirjana Reparić-Braun zágrábi művészettörténész.

A szakirodalomban korábban két személyként nyilvántartott Paulus Antonius Senser eszéki festőt és a pécsi Pál festőt a művészettörténeti kutatásnak köszönhetően egy személyként azonosíthattunk, s aki eddig csak levéltári adatokban létezett, ópuszához több eddig ismeretlen szerzőjű baranyai templom oltárképe köthető immár.

Paulus Antonius Senser 1716 táján született Eszéken,

2. kép. Senser Pál: Szent Vendel. Bács, Ferences templom. Olaj, vászon. 65x82 cm. 1753 k. Archív fotó: Leko

1. kép. Senser Pál: Páduai Szent Antal. Bács, Ferences templom. Olaj, vászon. 192x127 cm. 1753 k. Fotó: Korhecz Papp Zsuzsanna

ahol ifjúságát, tanuló és korai alkotóéveit töltötte. Tanítómesterét nem ismerjük, de bizonyosan benne tisztelhetjük a szlavóniai székhely első festőművészt. Eszékre addig csak idegen bécsi és budai alkotók műveit importálták. 1735-ben jegyzik, először, majd 1740-ben, mint esküvői tanút Eszéken. Ezen évekre már festővé érett, azonban nevét a bécsi akadémia hallgatói között nem találták, bizonytalan, hogy hol szerezte tudását, mely mester mellett sajátíthatta el rendkívül látványos modorát, mely leginkább C.Maratta (1625–1713), J.M. Rottmayr és M.Altomonte későbarokk nagymesterek festészetével rokon. Senser Pált a pécsi levéltári források 1742-ben említik először, amikor is mint még eszéki festő megtisztította a pécsi székesegyház Szent Imre festményét, 1744-ben meghal Teréz nevű első felesége. 1745-ben megkeresztelik Mária Borbála Terézia, 1747-ben Rozália nevű leányait és 1748-ban Kajetán Ádám nevű fiát, akik Mária Julianna nevű második feleségével kötött házasságából származtak. Senser 1747-ben kapott polgárjogot Pécsen, s a 30 forintos illeték helyett megfestette Justitia alakját. Pécsen még két művészt tartottak nyilván akkoriban (Erdély János és Franciscus Antonius Witz). E mára elfeledett pécsi kör alkotásaival Baranya (Siklós, Máriagyúd, Pécs), Szlavónia (Eszék (Osijek, HR), Vukovar HR, Đakovo, HR, Slavonski Brod, HR) Bácska (Apatin, SR, Bács [Bač, SR]) és Bosznia (Kraljeva Sutjeska, BIH, Visoko, BIH) számos plébánia- és ferences templomában találkozhatunk. Az egyházi megrendelések mellett, melyekhez a kor szokása szerint grafikai

előképeket használt, Senser polgári és nemesi családoknál festett arcképeket, melyek közül csak egyet, Berényi püspökét ismerjük 1745-ből. 1746/47-ben festette meg Fodor István rendelésére a pécsi szeminárium ebédlőjének részére a Csodálatos kernyérzaporítás című nagyméretű festményét, melynek jobb alsó sarkában megörökítette önmagát is, amint a megrendelést leíró táblát tartja. A fenti és a boszniai Kraljeva Sutjeska-i Keresztelő Szent János templomának 1753-as Porciunkula oltárképén található még meg egyetlen szignója: Paul Senser Pinxit.³

A bácsi Páduai Szent Antal mellékoltár képe egyszerűbb változata a djakovóinak (1750 k.), mely eredetileg a ferences templom mellékoltárképe volt és a máriagyűdinek (1746 k.), de hasonló a siklósi Szent István templombélihez (1753) és a vukovári ferencesekéhez (1753). Páduai Szt. Antal (1195–1231) Lisszabonban egy előkelő családban született, eredeti neve Fernao (Ferdinánd) de Bulhoes. Az ágostonos kánokrendből lépett át a ferencesek rendjébe, amikor először találkozott kolduló barátokkal és látta a három elsőként vértanúhalált halt ferencset. Ekkor választotta az Antal nevet, a S. Antonio dos Olivas rendházba való belépésekor. Tiszteletébe beleolvad névadó szentjének Remete Szent Antalnak kultusza is. Szent Ágoston nézeteit képviselte, az eretnekek ellen prédikált, hittérítőként, híres prédikátorként és tanítóként tevékenykedett, remeteségbe is vonult, úton Padova felé hunyt el, ott temették el. 1232-ben avatták szentté szinte egy időben a rendalapító Assisi Szent Ferencel és Árpád-házi Szent Erzsébettel a franciskánus har-

madrend alapítójával.

Számos csodája között leginkább azt ábrázolják, amikor a gyermek Jézust a karján hordozta, de megjelenítik a Kis Jézust imádva vagy győztes tengerenagyként. A festmény középpontjában a szent áll, ferences csuhában, bal kezében piros könyvön a gyermek Jézust és egy liliomágot tart, két angyal rózsakoszorúval koronázza. A háttérben a szent legendáiból a számárcsoda és a halaknak való prédikálás látható, mely grafikai előképekre vezethető vissza. Egy eretnek, aki tagadta Krisztus jelenlétét az Oltáriszentségben azt mondta, hogy addig nem hisz az Eucharisztikus Istenben, amíg öszvére le nem térdel az Oltáriszentség előtt. Néhány nappal később Antal egy beteghez vitte az Eucharisziát és találkozott a gúnyolódóval. Annak öszvére hirtelen két első lábára ereszkedett és meghajtotta fejét a szentség előtt.⁴

A festmény hordozója két darabból ráhagyással összevarrt kézzel szőtt lenvászon, ún. bóluszos vörös alapozással, mely eredeti vakkeretén kisebb mechanikai sérülésekkel és egy égés által okozott lyukkal vészelte át az évszázadokat, viszont a többszöri lakkozás következtében a felismerhetetlenségig besötétedett.⁵ Korábban ezüst rátétekkel díszítették, ami miatt sok-sok helyen átlukasztották, ezért a hátoldáról foltokat ragasztottak a képre. A felfeszített állapotnak köszönhetően csak revitalizálni kellett az eredeti kötőanyagot egy kis halenyv hozzáadásával, s így az oxidálódott lakkréteg eltávolítása után láthatóvá vált az eredeti pigmentréteg és a többi Senser képhez hasonlatos festészeti kvalitás, egyszerűbb háttérmegoldással. A hor-

3. kép. Senser Pál: Szent Rókus. Bács, Ferences templom. Olaj, vászon. 210x130 cm. 1740 k. Fotó: Korhecz Papp Zsuzsanna

4. kép. Ismeretlen mester: Szent Vendel. Apatin, magántulajon. Olaj, vászon. 188x108 cm. 1748 k. Fotó: Korhecz Papp Zsuzsanna

dozót kiegészítve az esztétikai rekonstrukció végeztével a kiegészített eredeti díszkeretével együtt visszerült a mellékoltárra.

A bácsi kép Szt. Rókus figurája szinte teljesen megegyezik a Máriagyúdon (Pestisoltár 1746 k.) és Siklós (Segítőszenetek, 1751 k.) lévő Senser oltárképek Szt. Rókusaival. Kétségtelen, hogy ugyanaz a művész készítette őket. Bácsón létezett egy korábbi Szt. Rókus oltár, amit valószínűleg az 1739-es nagy pestisjárvány után emelhettek, azonban eddig ismeretlen okokból azt felcserélték a Senser képpel.⁶ A festmény középtengelyében Szent Rókus áll zarándoköltözetben (kagylós barna köpeny, hátravetett nagykarimájú zarándokkalap, zarándobot, ivótök), kék ruháját megemelve jobb kezével a bal combján lévő sebhelyre mutat. Jobbról mellette a kenyeret hozó fekete-fehér foltos kutya, balra mögötte a háttérben házak. Fölötte egy írástekerces tartó angyal röpköd, melyen a latin felirat: *Curavisti mirifice tangendo salutiere, vagis Cso* dálóatosan gyógyítóttal, üdvösséghezóan érintve. Montpellier-i Szt. Rókus 1292-ben született. Vagyonát a szegényeknek adományozta és 1317-ben Rómába zarándokolt, útközben pestises betegeket ápolt, visszafelé ő is megbetegedett, egy kutya ápolta. 1327-ben halt meg, Szent Sebestyénnel és Szent Rozáliával együtt a pestises betegek segítője. Szt. Rókus jobb oldalán két puttófej bukkan ki a gomolygó felhők közül. A festmény hordozója négy darabból összevarrt, kézzel szőtt lenvászon.⁷ Alapozása vörös ún. bóluszos alapozás, ami elemanalízissel nem lett bebizonyítva. A festőművész egy segédkeretre feszítette ki a nyers vásznat, s készítette elő, majd valószínűleg a helyszínen került rá a fix vakkeretére kovácsoltvas szögekkel. E képnek is eredetileg más lehetett a mérete és formája is. A felső és alsó toldásokat a már megfestett képhez kézzel varrták hozzá és külön, utólag alapozták le.⁸ A toldalékok is kézzel szőtt lenvászonból készültek, de más jellegűek, más a repedésháló és az anyag viselkedése. A toldásoknál a vászon megráncosodott, amely az egész hordozó deformálódását vonta maga után. A pigmentréteg és az alapozás is pergésnek indult, míg az eredeti felületen stabil. A kép eredeti szélessége kb. 120 cm lehetett, ezt bizonyítják az eredeti szögelési nyomok, majd kiszélesítették és megtoldották, hogy formája a már meglévő mellékoltárképekhez (Szent Antal és Szent Ferenc) igazodjon. A széleket, a toldásokat és néhány helyen az eredeti felületet, mely két rétegből épül fel,⁹ is átfestették. A képet szennyeződéssréteg sötétíti. A festményt tehát kétszer alakították át, először a 19. század közepén megcsonkítva,¹⁰ majd hozzátoldva és az új vakkereten átfestve a kiegészítéseket, és a 20. sz. elején, levágva és visszahajtva a képet és a díszkeretet rászögezve.¹¹ A képet e díszkeret tartotta egybe, mert vakkeretét szétrágták a bogarak. A kép műgyanta általi konzerválását követő tisztítás befejezésével jól megkülönböztethetők lettek az eredeti és a toldott részek, az átfestések sötétebb tónusúak.¹² A restaurálás végeztével új ékelhető vakkeret és barokk hatású díszkeretet kapott a festmény, mely

felkerült a mellékhajó középső oltárára, majd Eszéken a Senser kiállításon is bemutatták a nagyközönségnek 2008-ban.

A Szent Vendel mellékoltárképet Boris Mašić apatini helytörténész mentette meg a teljes enyészettől.¹³ A félköríves festmény középpontjában Szent Vendel áll pásztorruhában, összefont kezeivel botjára támaszkodva, kürttel a hátán, lankás, hegyvidéki tájban. Hosszú a haja és szakállas, tekintetével az égre tekint. A lába előtt korona és jogar. A legendája szerint skót királyfi volt, aki remeteéletet élt a Vogézekben 570 körül, melyre római zarándoklatát követően szánta el magát. Később rendházfő lett. Kedvenc imahelyén egy hegyen temették el, ahonnan maradványait a 14. században a Trier-i székesegyházba vitték. Körülötte állatok: birka, kecske, ökör, bika, ló. Az állatok, állattartók és földművesek védőszentjeként tisztelték, melynek helyi hagyománya német eredetre vezethető vissza.

E festmény is több átalakításon esett át. Az eredetileg félköríves végződésű képen ún. vállakat alakítottak ki, megszélesítették, átfestették. Hordozója az egy darabból kézi szövessel készült lenvászon¹⁴ a széthullás állapotában volt, hatalmas lyukak és szakadások éketelenkedtek rajta, a húzószélek szétszakadoztak, mállottak, a vörös alapozású pigmentréteg egészét repedésháló borította és erőteljesen pergett. Konzerválása, mely hagyományosan viasz-gyantával történt, és dublázása elkerülhetetlen volt. A tisztítást követően vált láthatóvá a kép eredeti formája, az átalakításokat fehér festékkel jelölte ki magának a korábbi „restaurátor”. Az esztétikai rekonstrukciót követően új díszkeretbe került, s Eszéken a Senser kiállításon is bemutatták a nagyközönségnek 2008-ban. Legfeljebb a pécsi kör műhelymunkájának tekinteném, semmiképpen sem Senser saját alkotásának, hisz a bácsi képekhez viszonyítva is óriási minőségbeli és kivitelezési különbségek ismerhetők fel, leginkább a végtagok megformálásában. Kutatása, megőrzése és bemutatása mindenképpen nagy eredményt jelent a Délvidék művészettörténetírása számára.

Jegyzetek

- 1 Az 1990-es években ellopták. Publikálva: CVEKAN, Paškal: *Franjevci u Baču*. Virovitica, 1985, p. 95, MILANOVIĆ-JOVIĆ, Olivera: *Iz arhitekture, slikarstva i primenjene umetnosti Bačke*. Novi Sad, 1989, p.30.
- 2 Sokáig neki tulajdonították a festményt (In: CVEKAN, 1985), de valószínűleg csak tőle vették, s ő alakította át.
- 3 REPARIĆ-BRAUN, Mirjana: *P. A. Senser*. Osijek, 2008. p. 9–41.
- 4 *A szentek élete*. Szerk. DIÓS István. Budapest, 1988. p. 319–324.
- 5 Függőleges helyzetben lakkolták az opálösszá vált festményt, ezt a sűrű lefolyásnyomok igazolják.
- 6 Reparić-Braun átveszi B. Mašić (MAŠIĆ, Boris: *Kratka istorija apatinske crkve*. Apatin, 1998) té-

ves feltételezését, miszerint e Szent Rókus kép párja lett volna az apatini Szent Vendel mellékol-tárképnek, azonban nagy stílusbeli, dimenzionális és festéstechnikai különbségeik miatt ez az állítás nem tartható, annál is inkább, mivel a létező kora-beli templomi leltárok egyike sem tesz említést az apatini régi Nagyboldogasszony templom (1748) Szent Rókus oltáráról.

- 7 Szálsűrűsége: 8/9 négyzetcentiméterenként. A füg-gőleges lefogó-varrás eredeti, egy 78 cm és egy 53 cm széles vásznat dolgoztak össze, a 18. században a mi térségeinken nem tudtak 80 cm-nél szélesebb vásznat előállítani.
- 8 Az eredeti festett és az alapozatlan toldalék is a hátsó oldalon visszahajlik. A vászon alsó toldását 10 cm szélességben visszahajtották, a két szélső végéről 7 x 7 cm négyzetet kimetszettek, miközben az eredeti hordozóba is belevágtak 8 cm hosszan.
- 9 A háttér felső régióiban a felső festékréteg pergései mentén a szürke, a ruhánál a piros, míg a szent combjánál sötét okker aláfestés vált láthatóvá.
- 10 A festés a felső sarkoknál tovább folytatódik, ami azt bizonyítja, hogy nem e vakkereten festette a művész, a jobb oldali oldal 2 cm-rel rövidebb.
- 11 A falc nélküli 6 cm széles ezüstözött díszkeretet a képen keresztül szögelték rá a vakkeretre gyári szö-gekkel.
- 12 Sajnos nem lehetett eltávolítani az eredeti rétegről annak károsítása nélkül sem vegyileg, sem mecha-nikailag, ezért úgy döntöttem, hogy az esztétikai benyomás érdekében ezeket az átfestéseket át-re-tusálom, hogy beilleszkedjenek az eredetibe.
- 13 Boris Mašić szíves közléséből tudjuk, hogy Udvari Rudolf apatini templomfestő a bácszentiváni (Prigravica) temető 1945-ben lerombolt Szent Ven-del-kápolnájából mentette ki a képet, mely épüle-

tet a 19. században a Szemző család emeltette egy Szent Rókus-kápolnával egyetemben. Az oltárlép származásával kapcsolatban felmerül egy másik lehetőség, miszerint az a felosztatott észéki jezsui-ta rendházból kerülhetett Bácsszentivánra egy Ne-pomuki Szent János (65 x 48 cm) és Loyolai Szent Ignác portréval együtt, amelyek ugyanaz a szerző alkotásai és amelyeket a templom 1991-es felrob-bantását követően elveszettek hittünk. A cseh vé-dőszent mellképe csodával határos módon, az utóbbi időkben került elő a kimentett templomi ruhák közül. A festmények Josef Bernolak volt jezsuita atya közvetítésével kerülhettek Bácsszenti-vánra, aki a hely plébánosa lett és Keresztelő Szent János templomát felépíttette.

- 14 A többi Senser képpel ellentétben, amelyek hor-dozóit max. 80 cm széles vásznakból varrták össze.

Paulus Antonius Senser (1716–1758), Maler aus Pécs / Fünfkirchen und seine Werke in der Bačka

Diese Arbeit stellt das Oeuvre des in Osijek / Esseg ge-borenen Fünfkirchener Malers Paulus Antonius Sen-ser dar, auf der Basis von kunstgeschichtlichen Quel-len, die in kroatischer Sprache verfasst sind. Die Au-torin schreibt über die Restaurierung von zwei seiner Altargemälden (den Hl. Antonius und den Hl. Rochus darstellend), die sich in der Franziskanerkirche von Bač / Bács befinden, sowie über die Wiedergeburt des Hl. Vendelin-Altargemäldes der alten Pfarrkirche von Apatin, welches Werk man in Sensers Umkreis ein-reiht. Mit der Vollendung der Restaurierungsarbeiten konnte man tatsächliche Gewissheit über die bis dahin nur geahnten malerischen Werte und die bestim-menden Stilzeichen erlangen.